

V. GUSTATIVNI PRAGMEMI I PRAGMAFRAZEMI*

Gustativni pragmemi i pragmafrazemi odnose se na osjet okusa (polj. *smak*). U hrvatskom jeziku razlikuje se naziv samoga osjeta (okus) od pridjeva i priloga (*ukusan, ukusno*), dok se u poljskome jeziku istim korijenom izražava naziv okusa (*smak*) te pridjev i prilog (*smaczny, smacznie*). Leksem *ukus* prešao je iz osjetilnoga područja u područje mode, gdje dobiva pozitivno značenje lijepoga stila (polj. *dobry gust*).

Gluhak podrijetlo riječi *okus* izvodi od psl. **kušati (se)*, što u ruskom jeziku još i danas znači: *jesti i piti*. U indoeuropskome jeziku postojao je korijen **kous-i-* u značenju „kušati, probati okus”. Postojao je još i ie. korijen **geus-* koji je značio „kušati, uživati”, u staroindijskome mu je dodano još i značenje „voli”, a u grčkome riječ „*geúomai*” znači „kušam, okusim; pokušam”. Latinsti *gustus* također je značio „kušanje, okus” (usp. *degustacija*). (Gluhak 1993:362/3). U hrvatskim primorskim dijalektima postoji riječ „guštati” u značenju: uživati (u svemu pa i u hrani). Tako se prenijelo i indijsko značenje voljenja. Poljski jezik posudio je iz njemačkoga riječ „*smak*” (njem. *schmecken, Geschmack*). Kad nekomu ide u tek i u slast, u sjevernoj Hrvatskoj, gdje je bio jak utjecaj njemačkog jezika, kaže se da komu *šmeka*.

1. Neverbalni gustativni pragmemi

Gustativni pragmemi ne realiziraju se samo u usnoj šupljini, gdje im se nalazi osjet. U komunikaciji se oni mogu pokazivati neverbalnim znakovima (gestama) kojima se izražava zadovoljstvo dobrog okusa ili pak nezadovoljstvo kad je riječ o lošoj hrani. Neverbalne geste kojima se izražava dobar okus hrane povezane su s pokretima prstiju, usana, jezika, trbuha kao konačnoga dolaska dobre hrane te s cijelom šakom, npr. kod apstraktne tzv. *kuharske geste* postavljanja kažiprsta i palca u krugu (posljednja s popisa gesta).

Uživanje u dobroj hrani pokazuje se sljedećim gestama:

- *ljubljenje jabučica skupljenih prstiju* uz zvuk glasnoga poljupca (sinergijska, simultana uporaba vizualnog, taktalnog i akustičnog kanala),
- *srkanje i cmoktanje* (akustična gesta),

* Užu verziju autorica je objavila u članku "Prehrambeni pragmemi i pragmafrazemi u hrvatskom i poljskom jeziku", Strani jezici br 1., str. 37-50

- **oblizivanje usana jezikom** i uzvikivanje *mljac-mljac*; *mniam-mniam* (vizualna, taktilna i akustična gesta),

- **gladenje trbuha** kao znak jedenja ukusne hrane uz uzdahe (vizualna, taktilna i akustična gesta),

- **pokazivanje kuharske geste** koja je proistekla iz američke fraze OK (vizualna gesta).

Ovim se neverbalnim znakovima mogu izraziti ne samo obilježja ukusne hrane, nego i naša vrhunska ocjena stvari, izgleda i osobina ljudi. Tako se npr. za neku lijepu djevojku može reći da je *slatka kao kolačić* (polj. *apetyczna dziewczyna*), čime se njezin izgled ocjenjuje nazivima za ukusnu hranu. Nerijetko takav iskaz prati i gesta oblizivanja usana. To znači da neverbalni, gestovni pragmemi imaju također simbolično i preneseno značenje, ali za razliku od leksičnih pragmemata, ove su geste uvijek povezane s konkretnom situacijom konzumacije hrane ili one služe za izražavanje općega zadovoljstva i ugone.

Suprotno ovim pozitivnim gestama, postoje i **geste gađenja** kojima se pokazuje loša, neukusna, bljutava ili prezačinjena hrana.

- **krivljenje usana** (grimasa gađenja) uz moguću zvučnu gestu *fuj*; *pfe*, *tfu*,

- **mrštenje, dizanje obrva** (npr. kad je nešto kiselo),

- **odvrćanje glave** ili stresanje glavom i ramenima (uz zvučnu gestu otpuhivanja zraka kroz usta),

- **podizanje ramena** i trešnja gornjega dijela tijela i glave (uz uzvik *bljak*, *be*, *brrr*),

- **pljuvanje ili povraćanje** loše hrane (često kod male djece).

Ove vizualno-auditivne geste odnose se na našu naviku da jedemo određenu vrstu hrane i začina te sve ono na što nismo navikli može predstavljati gađenje (sjetimo se prženih kukaca u nekih naroda i sl.). Naime, naša osjetila nisu pripremljena za novosti koje dolaze vizualnim kanalom. Tako neki ljudi nikako ne mogu jesti sirovo meso, školjke i plodove mora, kukce, konjetinu – ukoliko znaju što jedu. Ako to ne vide i ne znaju, mogu pojesti i čak im to može biti ukusno. Nije poznat razlog zašto neki s apetitom jedu sve namirnice, a drugi su izbirljivi i gadljivi. To vjerojatno ovisi o njihovom nervnom i osjetilnom sklopu.

2. Paralingvistični gustativni pragmemi

Navedene neverbalne geste mogu biti popraćene neartikuliranim zvukovnim oblicima koji se kao onomatopeje mogu izreći i fonemiziranim gestoleksemima što u korijenu sadrže zvukovnu gestu i u gramatici se smatraju uzvicima kad se zapišu grafemima/fonemima. Tako se npr. neverbalno oblizivanje za označavanje užitka može, kao što smo vidjeli, izraziti činom/gestemom oblizivanja i gestemom ljubljenja vrškova prstiju, dok se paralingvistički on izražava gestoleksemom *mljac-mljac* u kojemu se vidi onomatopeja mljackanja, polj. *niam-mniam*. Ujezičeno se on iskazuje pragmafrazemom *palce (paluszki) lizać*, hrv. *za prste polizati, da prste poližeš*, što predstavlja opis geste riječima. Tako se iz bazičnoga dijela usne šupljine, gdje osjećamo okus, gestama on multikanalno proširuje na izvanjske dijelove tijela.

Negativna je paralingvistička gesta mrštenja, dizanja obrva, firkanja nosom, izrazom gađenja trešnjom glave i ramena te izricanja onomatopejskoga uzvika na hrv. *fuj, pfuj*, te na polj. *pfe*. Isti gestem koristi se u olfaktornim pragmemima mirisa.

3. Verbalni gustativni pragmemi

- *pieprzyć* - pričati gluposti, a u hrvatskome *zapapriti komu* znači *podvaliti komu, napraviti komu što loše*;

Ono što se u poljskome iskazuje slanošću ili paprenošću, u hrvatskome je iskazano masnošću ili neslanošću, usp. *ślony żart* – neslana šala, mastan vic.

- S kolačem se u poljskom povezuje i preneseni žargonski hrvatski naziv tzv. *šminkera*, što se na poljskome kaže *ciastko* (doslovno: *kolač*), u: Chaćinski 2003:28.

- *Kolačić, bombon/čić, šećer/čić* u hrvatskome žargonu kaže se za lijepu mladu djevojku, dok je u poljskome to iskazano pragmafrazemom (*apetyczna dziewczyna*). Tako se u hrvatskome ljepota izražava usporedbom sa slatkim hranom, a u poljskome gustativom (apetit, tek = okus).

- Okus slatkoće ima humoristični prizvuk u poljskom žargonskom rimo-vanom obliku *ślodka idiotka* – glupa lutkica, plavuša, guskica (o lijepoj i glupoj djevojci ili ženi).

- U poljskom se slatka namirnica kao npr. *rodzynek* ili *ananas* odnosi na pragmem negativne ocjene osobe: lukavac, prevarant, lopuža.

- Negativna ocjena osobe ili stvari oslikava se gustativnim pragmemom prevelike slatkoće: *sladunjavost*.

- Žargonski glagol *rozkminiać, rozkmiń* (od *kminek* = kiml) označuje u imperativu: *razmisli, nastoj skužiti*.

4. Gustativni pragmafrazemi

- polj. *stona cena – paprena cijena*; visoka cijena iskazuje se različitim gustativnim atributima u dva jezika;

- polj. *stony kawał – mastan vic* – lascivnost u vicu iskazuje se različitim gustativnim atributima u oba jezika;

- U hrvatskom postoji i suprotni gustativni atribut za neukusnu i opasnu šalu – *neslana šala*;

- *kwaśna mina* u hrvatskome se prevodi kao *kiselo lice*, dakle istim gustativnim pragmafrazemom.

- *uciec/uciekać gdzie pieprz rośnie* – bježati glavom bez obzira (kuda koga noge nose) u poljskome je označen dalekom zemljom u kojoj raste papar;

- *suchy jak pieprz* – suh kao barut (razlikuje se slika suhoće u oba jezika, a u poljskom jeziku ona se iskazuje gustativno, začinom);

- *znać się na czymś jak kura na pieprzu* – razumjeti se u što kao krava u latinski = biti neznalica (također su sasvim različiti koncepti uspoređivanoga dijela poredbe: u poljskome imamo sastavnicu mirodije, dok je u hrvatskome nema);

- *ni z gruszki ni z pietruszki* – ni pet ni šest, kao grom iz vedra neba = odjednom, nenadano, neočekovano u poljskome se označuje voćem, a u hrvatskomu brojkama;

- hrvatski frazem *ni luk jeo – ni luk mirisao* nije poznat u poljskome, a označuje da je netko nevin nastradao, da mora snositi posljedice, a nije kriv. U poljskome se to iskazuje pragmafrazemom uzetim iz književnosti: *Neka visi Pedro*, što nije gustativ;

• U oba jezika postoje pragmasintagme s komponentom soli, ali im je distribucija različita. Tako npr. u poljskom jeziku *stona cena* odaje negativno vrjednovanje preskupe robe, dok se u hrvatskome to isto iskazuje drugim načinom – *paprena cijena*;

• *zjeść z kimś bezkłę soli* – *pojesti s kim vreću soli* označuje da je potrebno dugo vremena da se koga upozna. Potonji pragmafrazem ima vremensko, a ne toliko emotivno značenje, međutim, slikovit je i iskazan u oba jezika putem gustativnoga pragemata soli. Sol je naime istovremeno vrijedan i ukusan sastojak hrane, ali se rabi u malim količinama i zato dugo traje.

• Nasuprot navedenima, pragmasintagma *sól ziemi* – *sol zemlje* – u značenju: najbolji ljudi (biblijska sintagma koja je stoga ista u poljskome i u hrvatskome) - ima pozitivno emotivno značenje.

• U hrvatskome se slatkoćom izriču pozitivno vrjednovane emotivne ocjene poredbenim pragmafrazemom: *slatka kao šećer*. Slatkoća je primarno okus, ali može označavati miris i sluh (usp. engl. *sweet voice, sweet sound*), a u grčkom i latinskom imala je i prošireno značenje “ugodan”. Ovakvo miješanje osjeta u grčkom se zvalo „*synaesthesia*” (hrv. oblik *sinestezija*) (usp. Buck 1988, str. VII).

• *dolać/dolewać oliwy do ognia* – doliti/dolijevati *ulja* na vatru (u oba jezika ima isto značenje: zaoštravati problem; slika rasplamsavanja vatre dolijevanjem ulja ista je u oba jezika);

• Suprotno prethodnomu pragmafrazemu, *lać oliwę na zburzone morze* znači: smirivati buru, ohladiti usijane glave (u hrvatskome ne postoji ovakav pragmafrazem);

• *mieć olej w głowie* – imati *soli* u glavi – biti pametan (izriču se različitim slikama);

• *mieć masło na głowie* – imati *putra* na glavi – biti kriv, ne biti nevinašce, izriče se istom slikom s upotrebom gustativnoga pragemata;

• *biti namazan svim mastima* u poljskome se iskazuje drukčijom slikom: *kuty na cztery nogi* – potkovan na sve četiri noge, što u oba jezika označuje

prefriganost, lukavost osobe koja je varalica, prevarant, ali se radi o različitim slikama.

Lakoća vršenja radnje uspoređena je sa slikom podmazanoga stroja pa se u oba jezika rabi **mazivo** kao pragmem:

- *coś idzie (szło/poszło) jak po maśle* – nešto ide glatko kao podmazano, ide (išlo je) što kao po **loju**. Sličan je i hrvatski pragmafrazem *ide što kao po loju*, samo što je loj u poljskome zamijenjen maslacem;
- *nešto je čije masło* – nečije negativno djelo – *coś jest czyjaś czarna robota* (u poljskom se iskazuje drugim pragmemom)

Dobar život u oba je jezika povezan s **masnoćom** kao mekom tvari koja ublažava udarce:

- *żyć jak pączek w maśle* (doslovno: *živjeti kao uštipak u maslacu*) u hrvatskom ima sliku: *živjeti kao bubreg u loju*, tj. *plivati u slasti i lasti*.

- Kad smo povrijeđeni, gutamo **gorku** pilulu (polj. *polknąć/potykać gorzką pigułkę*).

- Glagol **sisati** povezan je s mlijekom i u oba jezika ukazuju na istu sliku dobivanja znanja još dok je dijete na prsima: *wyssać z mlekiem matki – posisati s majčinim mlijekom*, a pragmafrazem *wyssać z palca – isisati iz prsta* pragmafrazemi su istoga značenja u oba jezika, prisjećanja čega iz dubine podsvijesti.

Sisanjem se pojačava okus tekućine pa se radi o prenesenom značenju povećavanja znanja.

- Glagol **lizati** zastupljen je u oba jezika istim pragmafrazemom: *za prste polizati (palce/paluszki lizać)*, a rabi se kad je hrana ukusna, ali i kad se radi o vizualnom pragmafrazemu za oznaku čije ljepote.

- U već spomenutom pragmafrazemu *polknąć gorzką pigułkę* – progutati gorku pilulu, okus gorčine označuje tužno životno iskustvo.

Slatkoća, suprotno, označuje negativnu ocjenu druge osobe, tj. njezinu glu-post, a gorčina se kao okus izjednačuje s emocijom tuge, žalosti, kada biva gorko u ustima, kada se stisne želudac i tijelo reagira na taj negativni osjećaj.

- *robić kwaśną minę* – *praviti kiselo lice* ekvivalentni su pragmafrazemi koji se koriste istim gustativnim pragmemom kiselosti. Pod utjecajem toga okusa

lice se krivi u grimasu pa se u poljskom iskazuje doslovno *kiselom grimasom*, dok se u hrvatskome rabi *kiselo lice*.

Navedeni pragmafrazemi negativno su obojeni, osim usporedbe *suchy jak pieprz* koja može imati pozitivno ili negativno značenje, ovisno o konkretnoj situaciji.

* * *

Razlika između denotativnih leksema i konotativnih pragmeza i pragmafrazema u tome je što prvi uvijek imaju izravno, a drugi preneseno, pragmatično značenje. Konotativni pragmezi i pragmafrazemi brojniji su od denotativnih jer im je pridodano emotivno ili modalno značenje. Ako se uključi i žargon, broj pragmeza je neograničen i gotovo svi leksemi mogu služiti u emotivne svrhe. Kategorija pragmeza i pragmafrazema zato spada više u polje semantike nego u gramatiku, pogotovo ako se uzme u obzir da su pragmezi uvijek zasićeni emocionalitetom i modalnošću, vrjednovanjem, ocjenom, dok ostali neobilježeni leksemi to nisu. Ovdje smo pokazali značenje gustativnih pragmeza i pragmafrazema čije su sastavnice začini (*papar, peršin, sol, ulje, putar, maslo, loj, kiml; pieprz, pietruszka, sól, olej, oliwa, masło, lój, kminek*) ili gustativni osjeti (*slatko, slano, kiselo, masno, gorko, trpkó, ljuto, pikantno, aromatično, bljutavo; słodkie, słone, kwaśne, thuste, cierpkie, ostre, pikantne, aromatyczne, mdle*).

Svi pa tako i gustativni pragmafrazemi zbog svega toga predstavljaju semantički pojačivač značenja u kontekstu jer oni imaju veću motivacijsku snagu za prijelaz sa statičnog naziva leksema na živo iskazivanje osjeta. Ti osjeti mogu biti emotivno pozitivni ili negativni, pa i ambivalentni. Pomoću naziva gustativa izražavaju se različite ocjene (slatko je pozitivno, a gorko, kiselo, slano i masno je negativno, loše; pikantno i aromatično jednima je pozitivna odlika hrane, a drugima negativna pa kažemo da su oni ambivalentni). U prenesenom značenju *pikantno* može značiti i *zanimljivo, pikanterija* je *zanimljivost*.

Pragmafrazemi zbog svoje slikovitosti imaju i deiktično značenje jer ih primatelj lakše spoznaje i prihvaća ili odbija te se uspješnije i bolje snalazi u svojoj okolini, pri radu ili ponašanju, odabirući uvjerljivija sredstva, prema situaciji i svome nahođenju.

U dvama promatranim jezicima nalazimo više sličnosti nego razlika. Često se javlja isti semantični krug pragmeza-sastavnica kojim se pragmafrazem realizira, ali se biraju i drukčije leksične jedinice iz toga kruga pomoću razli-

čitih vrsta riječi (usporedi npr. pragmafrazeme sa sastavnicom *sol*). Naime, distribucija gustativnih jedinica pragmafrazema različita je u dva uspoređivana jezika: ono što se u poljskome iskazuje slanošću, u hrvatskome je iskazano paprenošću ili masnošću i sl.

Društveni običaji iz prošlosti i sadašnjosti vidljivi su u oba jezika, npr. preko biblijskih frazema koji su nam zajednički.

Iz svega proizlazi da pragemmi i pragmafrazemi u svakom jeziku (pa tako i u hrvatskome i u poljskome) obogaćuju jezik, omogućuju govorniku uvid u vrijednosni sustav sugovornika pa su zato nezaobilazni u svakodnevnoj komunikaciji. Stoga ih je važno proučavati i klasificirati u pragmalingvistici kao i u metodici učenja stranih jezika.